

és iskolapolitikai koncepciót mutatnak. Garzó szerint a latin és a görög nyelv, „a régi classicai literatura” mellett a magyar nyelvre és irodalomra, valamint a többi tantárgyra is nagyobb gondot kell fordítani. Kazinczy leveleit, Berzsenyi ódáit, Kölcsey verseit, „az újabbak közül Aranynak tárgyilagos költészetét” említi egy helyen. (Más kérdés, hogy irodalmi ügyekben Garzó nézeteit konzervativizmus jellemzi.) Garzó rádöbben arra, hogy a protestantizmus közművelődési szerepe csökken, a kollégiumok és gimnáziumok többnyire már csak a nagy idők emlékét őrzik. (Gondoljunk csak Móricz pataki vagy kisújszállási élményeire.) Amit a kapitalizáló Hódmezővásárhely közéletéről ír Garzó, az a leendő városmonográfia szerzői számára is nélkülözhetetlen. Vásárhely társadalmi rétegződése, a lapszerkesztés (Hódmező-vásárhelyi Szemle, Hetilapok), a takarékpénztár ügye, a pártviszonyok, az olvasókörök szerepe, a vásárhelyi piac — mind-mind fontos kor- és művelődéstörténeti dokumentum.

A kötet szép illusztrációi között találunk egy fotót (korabeli képeslap lehet) Szaniszló főteréről. Vásárhely, a porváros után Szaniszló, a porfalu következett. Itt, ebben az eldugott faluban halt meg Garzó 1914-ben. Hol volt már akkor a szabadságharc, Schwechat és Kápolna, meg az itáliai táj! A katasztrófa előtt álló nemzet gondjaiból Garzó ekkor már vajmi keveset érthetett meg.

A kötetet *Blazovich László* és *Varsányi Péter István* rendezte sajtó alá. Mindketten a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium tudós tanárai. Abban az iskolában tanítanak, melynek tanáráként és igazgatójaként Garzó is a nemzeti művelődés föllendítésén fáradozott. (*Magvető, 1978.*)

OLASZ SÁNDOR

„Szóval felfelelé...”

SZABÓ T. ATTILA ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁRA MÁSODIK KÖTETÉRŐL

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár II. kötete nálunk is megjelenik a könyvesboltokban. Ezt a néhány gondolatot a rádió számára írtam, annak a beszélgetésnek vázlataként, melyet Lőrincze Lajos barátom vezetett, s rajtam kívül még Entz Géza és Benkő Loránd professor vett részt.

Bevallom: Szabó T. Attiláról szólva elfogult vagyok. Ez az elfogultság többrétű. Először is negyven éve barátok vagyunk s barátaim, mint Fülöp Antal Andor a szelid lelkű festő. Balázs Péter a tragikus palettájú festő, néhai Vámszer Géza a falusi ember mindennapjának figyelője. Jakó Zsigmond Erdély élő közép-kora. B. Nagy Margit és Benkő Samu az erdélyi múlt avatott kutatói, a néprajzosok: Kós Károly és Faragó József egyénisége is felidéződik bennem, ha Attila nevét hallom. Olyanféle érzés ez, mintha az erdélyi emlékirókat olvasnám: egyikük hangja a másikkal visszhangzik. Végül is Szabó T. Attila egyénisége közös fiatalságunk emlékével szüvődik át.

Elfogultságom második oka: hogyha szótárát lapozom, egy-egy tételét olvasom, ez ugyancsak fiatalságomat, otthoni szavunkjárását idézi fel. Mások figyelték meg, hogy amíg szüleim éltek s társaságban együtt voltunk, én akaratlanul két nyelven beszéltem. Mindkettő magyar nyelv volt, de az egyik irodalmunk csiszolta kincsünk, a másik pedig annak székely nyelvjárása. Ha jelenlevő barátaimmal, sőt családommal beszélgettem, Arany János nyelve szólalt meg, mihelyt szüleim felé fordítottam

a szót, egyszerre önkéntelenül régiesek lettek igeidőim, éneklőbb beszédem, előjött a „volt vala”, a „volt volt” s más izei a régi nyelvnek, az, amit Attila szótárában lépten-nyomon megtalálok.

Előgultságom harmadik oka, hogy a szótár bár magyar nyelvünkről szól, mégis Erdély három nemzetének, a magyarnak, románnak és szásznek nyelvén közli a címszavakat. Ez a régi vásárokat idézi fel bennem (Kőhalomban a piacon országos vásárok is voltak), ahol a három nép fiai békésen megfértek egymással, alkudoztak, kezet ráztak, áldomást ittak, beszélgettek éppen azon a nyelven, amelyik előjött.

Mindez szép, mondhatják az olvasók, de mi közünk egy ember hangulati emlékezéseihez, s méghozzá hogy kerül ahhoz egy régész, hogy nyelvtörténeti szótárról beszéljessen? Hát erre szeretnék felelni. A régészet elsősorban tárgytudomány. A régi mesterségek termékeit ássuk ki: zablákat, szabályákat, lószerszámokat, nyergeket, gyöngyöket, ötvöstárgyakat, konyhaedények töredékeit, vagy néha egészében is megtalálunk néhányat közülük. A tárgyaknak neve is van, szó illeszkedik rájuk. Nos, itt találkozunk a régész a szótárral. Tudvalevő, hogy régi iparosrétegünkben sok német, szász mester dolgozott, és szavukjárását önkéntelenül is átvették magyar pályatársaik. Mesterségünk szaknyelve tele van idegen szavakkal, kifejezésekkel, amint még ma is napról napra tapasztalhatjuk. De ezeket a szavakat használóik nem érzik idegennek. Emlékszem, amikor a magyar nyereg készítményével foglalkoztam, és az utolsó tiszafüredi nyergesnél, Kuli Mihálynál szinte hogy megtanultam a mesterséget, merthogy a leírás, fényképezés közben mintegy utánajátszottam keze mozgását is, sor került a nyereg részeinek megnevezetésére, szókincsére. A két kárpát áthidaló farbdőrré tudott egy-két változatot, de „vót még egy szavunk, tanár úr, de nem jut eszembe”. Biztattam, hogy csak erőltesse emlékezetét, mert hát a könyvben az ő neve alatt jön majd tudománya, s másnap ragyogva fogadott engem — ki valamilyen ősi nevet vártam — megvan, tanár úr: „gúrtni”. S még jól meg is húzta az ú-t. Íme egy példa, hogy még a legmagyarabbnak vélt, honfoglalás kori előzményeket őrző mesterségünkbe is beférkőzött a városi mesteremberek szavajárása. Nos, Szabó T. Attila szótára e tekintetben páratlan kincset tár fel a régi okmányokból, hagyatéki, örökösödési számvetésekből. Hadd sarkítsam itt is egy példára mondanivalómat. Régen olvastam egy-két ötvöstörténeti munkában a „börtü” kifejezést, általában „granulációt” mondanak s írnak helyette, amely szónak latin töve: a „granum” szemecskét jelent, s ezzel illetik a parányi aranygömbökkel díszített ötvösfelületeket. Szinte azt mondhatnám, hogy számomra idegenszerűen hangzott a beidegződött granuláció helyett a bortü. Önkéntelenül kettéválasztottam a szót „bör”-re és „tü”-re, s ez felidézte bennem a régi disznóölések emlékét, a megperzselt disznó bört, amelynek rózsaszínén a serték töve ponthálót alkotott. Nyilván tudatlanul belejártott a „tüsöz”, „szörtüsöz” képzelet is. Íme, hogyan születik egy népetimológia! De most vegyük elő Szabó T. Attila szótárát s hozzá nyelvészeink munkáját, s azonnal látjuk, hogy ősi szavunk őrződött meg egy-két szakmunkában s ez arra serkent, hogy ismét használjuk ezt a szót. Nos: 1560. (mai magyarsággal) tizennégy gomb, aranyos, öregek, bertüsek. 1587: Vagyon egy öreg bortüs kapocs, palástra való és még vagy harminc adat a bortüs kapocsra. 1589-ben egy bortüs övről olvasunk, 1622-ben bertüstüről, gömbfejés mellüstüről. De a késő-középkori ötvösségből ismerünk csodás mívű kelyheket s más remekeket, mind bortüs díszűek. Ligeti Lajos, akinek nemrégén adták ki korábbi dolgozatainak kötetét, a Magyar Nyelv, 1977-es évfolyamában „Börtü és világosan török eredetű szavaink” címmel azt írja, hogy a szó jelentése a törökben „szem, szemecske, mag”, de nem ötvös műszó, s ő a török magyarázat lehetőségének megtartása mellett inkább magyar oldalról közeledik szavunk értelme felé. Szavunk legrégebb előfordulása — mint Szabó T. Attilánál is — a XVI. századból való. Am nem mélyedjünk el a tanulságos nyelvészeti fejtegetésekben, hanem „szólaljon meg bennem a régész”. Honfoglalás kori ötvösségünkben a „börtü”-s eljárás ismeretlen és Árpád-kori ötvösségünkben is csak elvétve található (például székesfehérvári királysír arany áttört műveiben). Ötvösségünkben korábban tűnik fel, mint szavunkjárásában: általában a XV. században jelölhetjük meg használatának kezdetét. Kérdés ezek után, hogy mit szól ehhez nyelvutudományunk? Az arany-

gömböcskés felületdíszítés ókori örökség, és megtalálható az európai ötvösségben, bizonyos tehát, hogy nem nálunk keletkezett. Mármost vagy valóban török, méghozzá késői, XV—XVI. századi török szóval illetjük ezt a szépséges ötvösséget, vagy pedig a nyelvünkben már meglevő „szem, szemecske, mag” jelentésű börtü szavunkat vetítjük-e rá, itt a nyelvész-régész együttműködésre nyílik szép alkalom.

De hadd mondjam el, leányommal, László Emőkével, aki textiltörténész, egyre fokozódó lelkesedéssel néztük át a szótár szavait, olyan páratlan nyelvi és művelődéstörténeti kincstár nyílt fel előttünk, ami szívet vidító, lelkesítő.

Egy pillanatra még visszanyúlva a régészetre, íme a következő címszavak (az I. kötetből) hoznak újat a régészeti szaknyelv magyarításában: almadin = almandin magyar változata; almási csupor, almási fazék, almási ivócsupor: s hasonló megnevezések egyszer talán megtalálják a régészeti leletekben fellelhető számtalan edényváltozat megnevezésére valót, hiszen általában agyagedénynek írjuk le, ami „nesze semmi, fogd meg jól”, hiszen az edényt használata jellemzi! Arany hajnyomtató, arany homlokelőcske, homlokra való, kapocska, karikácska, készületes (zsinóros), kösöntyű, kötés stb. például arany reszketőtű, azaz: rezgődíszes aranyékszer, aranyvarrás = skófiom. Vagy itt van a „békó” számtalan változata, ami használatát is megvilágítja; az ember elgyönyörködik a „bogláros” szó gazdag ötvös-szókincsében, bizony hogy élnünk kellene vele dolgozatainkban, vagy a bokályfajták különvalóságát is tudomásul kellene vennünk, vagy a tüszőkérdést is meg kellene egyszer már vizsgálni, mi benne a keleti (például az Ermitázs széles övlemezei csak tüszőn lehettek!).

*

Am hagyjuk ezt a tallózást. A szótár igazi értékeit a következő évtizedek — s nem túlzás: évszázadok — tárják majd fel előttünk. Mi pedig addig is forduljunk a barát és a pályatárs meghatott köszönetével Szabó T. Attilához, aki szinte szerzetesi alázattal és el nem fáradó szorgalommal gyűjtött, gyűjtött milliónyi cédulát. Én — aki másfajta kutatói alkat vagyok — csak ámulattal tudok felnézni egy emberélet szakadatlan munkálkodására. Az egymásután kijegyzett sorok, adatok apró betűiből, a fegyelem állandóságából szinte észrevétlenül bontakozik ki az az erő, amely Szabó T. Attilát képessé tette erre az életen át tartó szakadatlan munkára: az, hogy szereti népét, szolgálni akarja a maga eszközeivel s egyúttal szeretettel néz a vele együttélőkre is, hogy ők is értsék munkáját s szeresse mindegyik a magáét, de becsülje a másét is. Így tekintve Szabó T. Attila munkája egyúttal szolgálat is: az együttélő népek egymást megértő szeretetét szolgálja. Köszönet érte! (*Kriterion*, 1979.)

LÁSZLÓ GYULA

Nemzetiségi kérdés: múlt és jelen*

A nemzetiségi kérdés iránt hazánkban megnőtt a közvélemény érdeklődése. A sajtó, a rádió és a televízió az előző évekhez képest több figyelmet szentel a hazánkban élő nemzetiségiek mindennapi életének, sajátos gondjaiknak a megismerésére.

A következőkben két olyan, nemrégiben megjelent könyvet kívánok ismertetni, mely a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik.

* Kővágó László: *Kisebbség — nemzetiség*. Kossuth, 1977. — Herczeg Ferenc: *Az MSZMP nemzetiségi politikája*. Kossuth, 1976.